

Moral Hazard, Adverse Selection และความเป็นธรรมของเจ้าหนี้

■■■
ข้อเขียน 6 ตอนจบ
ของ สถิติ อาชวานันท์กุล
นักการเงินผู้มีความสนใจ
ในเรื่องต่างๆ รอบด้านคนหนึ่ง
จะมาชำแหละ “เงิน” ในระบบ
ทุนนิยม ว่ามันทำงานอย่างไร
เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน
ของเราตรงไหน และเราจะ
รับมือกับมันอย่างไร

■■■

คอลัมน์นี้ตอนที่แล้วพูดถึงเงินในรูปแบบ “หนี้” จากมุมมองของลูกหนี้เป็นหลัก โดยเกริ่นว่า “แรงจูงใจร้อยแปดในโลกที่ผลักดันให้คนเรากู้หนี้ยืมสินอาจแบ่งได้เป็นสองประเภทใหญ่ๆ คือ ประการแรก กู้เพราะตอนนี้ไม่มีเงินพอทำสิ่งที่อยากทำหรือพอซื้อสิ่งที่อยากซื้อ และประการที่สอง กู้เพราะไม่อยากเอาเงินตัวเองไปเสี่ยงในการริเริ่มหรือต่อ ยอดธุรกิจเดิม”

ในความเป็นจริง คนเรามีเหตุผลอีกประเภทหนึ่งในการกู้ยืมเงินที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน คือเมื่อเกิดเหตุการณ์เฉพาะหน้าที่เราไม่เคยคิดฝันมาก่อน หรือเหตุการณ์ที่เราคาดเดาได้ว่าสักวันหนึ่งมันจะต้องเกิด แต่ยังไม่เตรียมเงินเอาไว้ไม่เพียงพอ เช่น งานศพ ค่ารักษาพยาบาล ฯลฯ

“เหตุการณ์เฉพาะหน้า” ที่ทำให้เราต้องกู้เงินมาใช้นั้นไม่จำเป็นต้องเป็นเหตุการณ์ร้ายแรงหรือโศกเศร้าเสมอไป การกู้เงินไปประกอบพิธีกรรมรื่นเริง เช่นงานบวชนาค หรืองานแต่งงาน ก็เป็นสาเหตุสำคัญในการกู้ยืมเงินเหมือนกัน โดยเฉพาะในชนบทไทย

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับทัศนคติ ผิดๆ ของ “คนเมือง” ในเรื่องนี้ ไว้ว่า “ความสิ้นเปลืองในเรื่อง ของพิธีกรรมแบบไทยๆ เป็น ประเด็นที่คนไทยสมัยใหม่โจมตี มานานแล้ว ผมจำได้ว่าเราเคยมี นายกรัฐมนตรีที่เห็นว่า ถ้าคน ไทยตามบ้านนอกมีเงินมากๆ เขาก็จะใช้เงิน ‘ไม่เป็น’ แทนที่ จะเอาไปลงทุนปรับปรุงอาชีพ การงานของตัวเอง ก็จะเอาไปบวช ลูกชายด้วยงานใหญ่งานโต จน กลับกลายเป็นหนี้เขาอีก

“แต่น้ำตาของพ่อภาค และญาติผู้ใหญ่ของพ่อภาคทำให้ ผมคิดออกว่า ที่จริงแล้วพิธีกรรม บวชขนาดแบบชาวบ้านนั้นไม่ได้ สิ้นเปลืองเลย กล่าวคือ ที่เขาเสีย ไปนั้นคุ้มกับความมุ่งหมายอัน ยิ่งใหญ่ที่เขาจะมี”

ผู้เขียนคิดว่าเหตุแห่งหนี้ ประเภทนี้ไม่จำเป็นต้องวิเคราะห์ โดยละเอียด เนื่องจากมันเป็น ความจำเป็นเฉพาะหน้าของลูก หนี้ มิใช่ผลจากการวางแผนว่า จะกู้เงินมาทำอะไรหรือซื้ออะไร (ซึ่งในเมื่อมันเป็นแผน ก็ควรจะ ตั้งอยู่บนศักยภาพในการชำระ หนี้เป็นหลัก) ในทางตรงข้าม

การชำระหนี้ที่กู้มาใช้ในยาม กับขันไม่อาจขึ้นอยู่กับการ ประเมินสถานการณ์ล่วงหน้าได้ เท่าไรนัก ถ้าคืนได้ก็คืน ถ้าคืนไม่ ได้ก็อาจต้องร้องสร้อยเพลง “ไอ้ เจ้าหนี้” ของ Yai Red Beat² ให้เจ้าหนี้ฟังไปพลางๆ ก่อน

ไม่ได้หนี้ ไม่ได้หาย
ไม่ได้ย้าย แต่มันไม่มี ♪
ไอ้เจ้าหนี้ พอที่ไม่ต้อง
มาเหย่ ตอนนี้นำกำลังแย้
ทวงทุกวันมันก็ไม่มี ♪
ไอ้เจ้าหนี้ ยืมมาไม่น่าเลยนี่
อีกสักปีผ่อนผันกัน
ไปก่อน

ถึงแม้เราจะแยกแยะ ระหว่าง “ลูกหนี้ดี” กับ “ลูกหนี้ เลว” ได้คร่าวๆ จากการประเมิน ความสามารถในการชำระหนี้ ซึ่ง ขึ้นอยู่กับการวิเคราะห์ว่าลูกหนี้ เอาเงินไปทำอะไร มีความตั้งใจ จริงที่จะคืนหนี้ขนาดไหน และ น่าจะหาเงินมาพอใช้หนี้หรือ เปล่า การตัดสินใจว่า “ดี” และ “เลว” ของลูกหนี้จากความสามารถในการชำระหนี้เพียง อย่างเดียวก็ยังไม่พอ เพราะ เจ้าหนี้เองก็มีความ “ดี” และ “เลว” ไม่เท่ากัน เช่นเจ้าหนี้

“เลว” บางรายอาจตั้งใจไม่ เป็นธรรมหรือหลอกลวงลูกหนี้ โดยลูกหนี้ไม่รู้เท่าทัน หรือไม่ก็ แอบเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขเงินกู้ ลับหลังลูกหนี้ ทำให้ลูกหนี้ชั้นดี ที่เคยชำระเงินกู้ตรงเวลา กลับ กลายเป็นลูกหนี้ผิดนัดที่ค้นพบ ว่าอยู่ดีๆ ดอกเบี้ยก็พอกพูนขึ้น อย่างไม่เคยนึกฝันว่ามันจะสูงได้ ขนาดนี้

ก่อนที่เราจะสามารถ อภิปรายกันอย่างจริงจังว่า เจ้าหนี้และลูกหนี้ที่ “ดี” และ “เลว” นั้นมีลักษณะอย่างไร จำเป็นที่เราจะต้องทำความเข้าใจ กับ “ข้อเท็จจริงพื้นฐาน” สองประการ ที่ปัจจุบันมีหลัก ฐานมากมายจากงานวิจัยทาง เศรษฐศาสตร์ การเงิน และ จิตวิทยา ยืนยันจนสิ้นสงสัยแล้ว ว่ามีพื้นฐานมาจากธรรมชาติของ มนุษย์ในการตอบสนองต่อ แรงจูงใจ

ข้อเท็จจริงสองประการ ดังกล่าว ซึ่งอาจนับเป็น “สอง ด้าน” ของเหรียญเดียวกัน มีชื่อ เรียกอย่างเป็นทางการว่า “moral hazard” และ “adverse selec- tion”

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “บวชขนาด,” ใน *วัฒนธรรมความจน?* (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2541), ดาวน์โหลดได้จาก <http://www.fringer.org/wp-content/writings/poverty.pdf>

² “เพลงแปลง” ดัดแปลงจาก Dragostea din tei (“มายายี่”) ของวง O-Zone ฟังฉบับเต็มออนไลน์ได้ที่ http://www.imeem.com/fringer/music/mceC80Xk/yai_red_beat_radio_edit/

Moral Hazard และ Adverse Selection

คำว่า “moral hazard” ที่นักเศรษฐศาสตร์ไทยบางท่านแปลไว้ว่า “จริยวิบัติ” หรือ “ภัยทางศีลธรรม” ปัจจุบันในเชิงเศรษฐศาสตร์ไม่ได้มีนัยยะเกี่ยวกับระดับ “คุณธรรม” หรือ “ศีลธรรม” ใดๆ ถึงแม้จะใช้คำว่า “moral”³ หากหมายถึงแนวโน้มที่คนจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ เนื่องจากไม่ต้องรับผิดชอบต่อความเสี่ยงที่ควรจะได้รับ เช่นถ้าเจ้าหน้าที่ปล่อยเงินกู้แบบลวกๆ โดยไม่ประเมินศักยภาพของลูกหนี้ในการชำระหนี้อย่างจริงจัง หรือไม่สนใจจะติดตามหนี้อย่างเคร่งครัด ลูกหนี้อาจเข้าใจผิดว่าเงินกู้ที่จริงเป็น “เงินให้เปล่า” จากนายกรัฐมนตรีนี่ไม่จำเป็นต้องใช้คืน และเมื่อเข้าใจผิดแบบนี้ลูกหนี้ก็อาจเอาเงินกู้ไปใช้จ่ายสะเปะสะปะหรือสุรุ่ยสุร่าย

เหมือนกับตอนใช้ “เงินฟรี” แบบอื่น เช่นเงินที่ได้จากการถูกหวยหรือเล่นการพนัน แทนที่จะเอาเงินกूपไปใช้ลงทุนหรือบริโภคในทางที่จะสามารถหาเงินมาคืนได้ทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย

กรณีที่แนวโน้ม moral hazard ปะทุขึ้นจนเป็นปัญหามานปลาย (เช่นหนี้เสียบานตะไท) นั้น ส่วนใหญ่เป็นความผิดของเจ้าหน้าที่พอๆ กับที่เป็นความผิดของลูกหนี้ ถึงแม้ว่าลูกหนี้จะเป็นฝ่ายผิดสัญญาก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหน้าที่เป็นฝ่ายที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญด้านการเงินมากกว่า เป็นผู้ออกแบบ “กลไกเชิงสถาบัน” ทั้งหลายที่ลูกหนี้จำใจทำตามอย่างไร้อำนาจต่อรอง ไม่ว่าจะป็นเงื่อนไขเงินกู้ คุณสมบัติของลูกหนี้ กฎกติกา และกระบวนการติดตามหนี้

ธนาคารพาณิชย์เป็นธุรกิจที่มีระดับ “ความรับผิดชอบต่อ

สังคม” สูง นั่นคือต้องสามารถจ่ายดอกเบี้ยเงินฝากให้แก่ผู้ฝากเงินนับล้านคนในอัตราที่สัญญาว่าจะให้ ดังนั้นธนาคารจึงต้องเป็นเจ้าหน้าที่ที่มีความรับผิดชอบปล่อยกู้ยืมอย่างรัดกุมให้กับลูกหนี้ที่เชื่อว่ามีศักยภาพในการชำระหนี้ เพื่อให้มั่นใจได้ว่าจะสามารถทำกำไรจากการปล่อยกู้เพียงพอที่จะจ่ายดอกเบี้ยเงินฝาก จ่ายเงินเดือนให้พนักงานและค่าใช้จ่ายอื่นๆ สรรองเงินไว้เพื่อกรณีฉุกเฉิน และรองรับการขยายธุรกิจในปีต่อไป

จริงอยู่ว่าปัญหา moral hazard ไม่สามารถกำจัดหรือป้องกันได้ 100% เพราะย่อมมีลูกหนี้บางรายที่ตั้งใจจะเบี้ยวหนีไม่ว่าธนาคารจะพยายามออกแบบระบบให้ดีเพียงใด⁴ แต่กรณีที่ปัญหา moral hazard ลุกลามเป็นกองหนี้เสียหายสาหัส ลูกหนี้จำนวนมากชำระหนี้คืนไม่ได้⁵ ชวนให้เราย้อนกลับไปดูว่า

³ งานวิจัยของ Allard E. Dembe และ Leslie I. Boden (“Moral Hazard: A Question of Morality?,” *New Solution*, 10: 3 (2000), pp. 257-279. คาวานีโหลดได้จาก <http://baywood.metapress.com/link.asp?id=1guseqn802j62rxk>) เปิดเผยว่าคำนี้ใช้กันอย่างแพร่หลายในแวดวงประกันของอังกฤษตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 เพื่อใช้อธิบายพฤติกรรมฉ้อฉลหรือประมาทของผู้เอาประกัน ซึ่งบริษัทประกันมองว่าเป็นพฤติกรรมที่ “ไร้ศีลธรรม”

⁴ ดังสะท้อนในข้อเท็จจริงที่ว่าเรายังไม่เคยเห็นธนาคารที่ไม่มีหนี้เสียแม้แต่บาทเดียว อัตราหนี้เสียร้อยละ 1-3 ต่อสินเชื่อทั้งหมดนั่นถือว่า “ดีมาก” แล้วสำหรับธนาคารในประเทศพัฒนาแล้ว อย่างไรก็ตามหนี้เสียของธนาคารไทยในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจพุ่งสูงถึงร้อยละ 40

⁵ การไปขโมยเงินคนอื่นมา “โปะ” หนี้เก่าก็แปลว่าชำระหนี้ไม่ได้เหมือนกัน เพราะเพียงแต่โยกย้ายหนี้ไปไว้กับเจ้าหน้าที่รายใหม่เท่านั้น ฉะนั้นการประเมินว่าโครงการสินเชื่อประสบความสำเร็จเพียงใดจึงดูแต่อัตราส่วนหนี้เสีย (NPL ratio) อย่างเดียวไม่พอ ต้องวิเคราะห์ที่ระดับลูกหนี้แต่ละรายว่ามีหนี้เพิ่มหรือลดเพียงใด มีการนำหนี้ไปลงทุนปรับปรุงชีวิต เพิ่มขีดความสามารถในการชำระหนี้หรือไม่ ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีการวิจัยเชิงลึกที่ศึกษาประสิทธิภาพและประสิทธิผลของโครงการสินเชื่อภาครัฐในระดับนี้

ธนาคารปล่อยกู้ยืมอย่างหละหลวมเกินไปหรือไม่ อยากได้เงินคืนจริงๆ หรือไม่ เพราะถึงแม้ว่าปัญหา moral hazard จะเห็นชัดในระดับของลูกค้าหนี้ เจ้าหนี้เองก็ประสบปัญหา moral hazard ได้เหมือนกัน

ยกตัวอย่างเช่น ถ้าเจ้าหนี้เป็นธนาคารรัฐที่ไม่แยแสว่าจะได้เงินกู้คืนหรือไม่ เพราะถูกผู้มีอำนาจทางการเมืองสั่งให้ปล่อยกู้ให้มาก ๆ เพื่อเรียกคะแนนนิยม ก็อาจปล่อยกู้ยืมอย่างหละหลวม ไม่สนใจถ่วงถ่วงลูกค้าหนี้ และไม่สนใจติดตามว่าลูกค้าหนี้นำเงินไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ เพราะรู้ว่าถึงอย่างไรรัฐบาลก็ต้อง “อุ้ม” ธนาคารถ้าเกิดหนี้เสียหรือขาดทุนขึ้นมา

ปัญหา moral hazard ของเจ้าหนี้ไม่ได้เกิดเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนาที่ธนาคารภาครัฐมักถูกสั่งให้สนองนโยบาย “ประชานิยม” ของนักการเมืองเท่านั้น แต่ยังมีในประเทศพัฒนาแล้วเช่นกัน ปัญหาซัพไพร์มในอเมริกาที่ปะทุตั้งแต่ ค.ศ. 2006 ต่อเนื่องข้ามปีถึง 2008 เป็นเพียงตัวอย่างล่าสุดที่เห็นเด่นชัด

ผู้สังเกตการณ์หลายคนมองว่า สาเหตุหนึ่งที่ปัญหาซัพไพร์มถูกละเลยจนเป็นวิกฤตการเงินที่ร้ายแรงที่สุดตั้งแต่ทศวรรษ 1930 คือภาวะ moral hazard อย่างรุนแรงของเจ้าหนี้

ที่ได้กำไรงามๆ จากสินเชื่อความเสี่ยงสูง ในขณะที่เชื่อว่าตัวเองจะไม่ต้องแบกรับผลขาดทุนเต็มๆ ถ้าสินเชื่ออันเกิด “เสีย” ขึ้นมา เหตุผลที่ผู้สังเกตการณ์และประชาชนจำนวนมากออกมาโวยวายก็คือ ธนาคารมักได้ผลตอบแทนสูงๆ จากการปล่อยสินเชื่อความเสี่ยงสูงในภาวะ “ขาขึ้น” แต่เมื่อสถานการณ์เศรษฐกิจกลับตาลปัตรเป็น “ขาลง” ลูกค้าหนี้เริ่มชำระหนี้คืนไม่ได้ คนที่แบกรับผลขาดทุนกลับไม่ใช่เจ้าหนี้ แต่เป็นภาครัฐที่เข้ามา “อุ้ม” เพราะเกรงว่าถ้าปล่อยให้ธนาคารแห่งหนึ่งล้ม จะทำให้ความเชื่อมั่นหดหายอย่างรุนแรง ทำให้ธนาคารอื่นๆ ล้มตามกันไปเป็นทอดๆ

ในเมื่อเงินที่รัฐใช้ “อุ้ม” สถาบันการเงิน จะเป็นอื่นไปไม่ได้ นอกจากเงินภาษีของประชาชน ก็สมควรแล้วที่ประชาชนจะโวยวาย

ถ้าเจ้าหนี้ได้กำไรไปเต็มๆ ในช่วงเศรษฐกิจขาขึ้น แต่ไม่ต้องเสียอะไรเลยในช่วงขาลง ก็แน่นอนว่าจะต้องอยากปล่อยเงินกู้ที่มีความเสี่ยงสูงเกินปริมาณหรือเงื่อนไขที่จะกล้าปล่อยถ้าต้องรับความเสี่ยงที่จะขาดทุนในช่วงขาลงด้วย

นี่คือปัญหา moral hazard ของเจ้าหนี้ที่รุนแรงกว่าปัญหา moral hazard ของลูกค้าหนี้ (เช่น ลูกค้าหนี้กองทุนหมู่บ้านที่เชื่อว่า

เป็นเงินนายทุนๆ ไม่ต้องใช้คืน) หลายเท่า เพราะเป็นปัญหาที่แพร่ระบาดไปทั่วทั้งระบบการเงินได้ง่าย และสะท้อนให้เห็นความอ่อนแอในระดับโครงสร้างเชิงสถาบัน เช่นความอ่อนแอของภาครัฐในการกำกับดูแลภาคการเงิน

แทบทุกครั้งที่มีปัญหาเป็น moral hazard มี “ต้นทุน” ที่ต้องจ่ายเสมอ สถานการณ์ที่เลวร้ายที่สุดคือฝ่ายที่ไม่ได้เกี่ยวข้องอะไรด้วยเลย เช่นประชาชนผู้เสียภาษี มักจะต้องเป็นผู้ “จ่าย” ต้นทุนแทนลูกค้าหนี้ที่ผิดนัดหรือเจ้าหนี้ที่ละเลยหน้าที่

ถ้าตลาดสินเชื่อทำงานได้ “ดี” เท่ากับที่ควรจะเป็น ภาครัฐกำกับดูแลเจ้าหนี้อย่างรัดกุมเพื่อจำกัด moral hazard ของเจ้าหนี้ให้เหลือน้อยที่สุด ฝ่ายเจ้าหนี้ก็ปล่อยสินเชื่ออย่างรัดกุมเพื่อลด moral hazard ของลูกค้าหนี้ให้เหลือน้อยที่สุด เราก็ควรที่จะเห็นหนี้เสียโดยรวมอยู่ในระดับต่ำ ลูกค้าหนี้ส่วนใหญ่มีฐานะทางการเงินดีขึ้นในระยะยาว หลังจากที่นำเงินกู้ไปปล่อยอุดหนุนหรือปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตัวเองและครอบครัว มีวินัยและทักษะในการวางแผนการเงิน และจัดการชีวิตที่ดีกว่าเดิม

ปัญหาลูกหลานที่เกิดจาก moral hazard ของลูกค้าหนี้มักเป็นความผิดของเจ้าหนี้มากกว่า

ลูกหนี้ ในขณะที่เดียวกันปัญหา ลูกถามที่เกิดจาก moral hazard ของเจ้าหนี้มักเป็นความผิดของผู้กำกับดูแลภาครัฐมากกว่าเจ้าหนี้

ก่อนที่จะยกกรณีตัวอย่าง ปัญหาที่เกิดจาก moral hazard ในโลกจริง ผู้เขียนขออธิบายข้อเท็จจริงประการที่สองสั้น ๆ ก่อน เพื่อให้ครบถ้วนกระบวนการ ความ

adverse selection หรือ ผู้เขียนจะถือวิสาสะแปลเป็นไทยว่า “การเลือกอย่างพลาดพลั้ง” หมายถึงพฤติกรรมที่นำไปสู่ผลเสียเนื่องจากผู้ซื้อและผู้ขาย (หรือเจ้าหนี้และลูกหนี้) มีข้อมูลไม่เท่าเทียมกัน ยกตัวอย่างเช่น คนที่ต้องการทำประกันชีวิตที่สุดมักเป็นคนที่มีความเสี่ยงสูงมากที่จะตายภายในเวลาไม่นาน (เช่น เป็นโรคร้ายขั้นตันทุต และดังนั้นจึงอยากให้ลูกหลานได้รับเงินค่าประกันหลังจากที่ตนตายไปแล้ว) ดังนั้นคน “ซีโรค” จึงอาจต้องการทำประกันชีวิตมากกว่าคนที่มีความสุขแข็งแรง (หลายคนคิดว่าในเมื่อตัวเองจะมีอายุยืนยาว ก็ไม่มีความจำเป็นจะต้องจ่ายเบี้ยประกัน) แต่คนซีโรคยอมต้องการปกปิดความซีโรคของตัวเองไว้ให้แนบเนียนที่สุด เพื่อหลอกบริษัทประกัน จะได้ไม่ต้องจ่ายค่าเบี้ยประกันแพง ๆ

ในเมื่อคนซีโรคมีแนวโน้ม

ที่จะตายสูงกว่าคนแข็งแรง ซึ่งแปลว่าบริษัทประกันมีความเสี่ยงที่จะต้องจ่ายค่าชดเชยสูงกว่าปกติ และบริษัทประกันย่อมรู้ น้อยกว่าผู้เอาประกันว่าสุขภาพที่แท้จริงเป็นเช่นใด บริษัทประกันก็อาจจะกำหนดเบี้ยประกันสำหรับทุกคนไว้สูง ๆ ตั้งแต่แรก เพื่อให้คุ้มค่าความเสี่ยง ผลที่เกิดขึ้นในกรณีนั้นคือ คนแข็งแรงที่อยากทำประกันชีวิตต้องจ่ายค่าเบี้ยประกันสูงกว่าที่ควรจะเป็น

ในเมื่อ adverse selection เป็นปัญหาที่เกิดจากภาวะข้อมูลไม่เท่าเทียมกัน ซึ่งมักจะเป็นข้อบกพร่องโดยธรรมชาติของตลาด (ที่นักคิดฝั่งเสรีนิยมใหม่นิยมเรียกอย่างดูดีว่าข้อเท็จจริงว่า “ความล้มเหลวของตลาด”) ปัญหานี้จึงแก้ไขและป้องกันยากกว่าปัญหา moral hazard

กองทุนหมู่บ้าน : ปัญหาจาก moral hazard ของลูกหนี้

ถึงแม้จะไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าโครงการ “กองทุนหมู่บ้าน” ที่ริเริ่มในสมัยรัฐบาลยุค พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร เป็นนายกรัฐมนตรีนี่ เป็นไอเดียดีที่ “โดนใจ” ประชาชนอย่างแรง โดยเฉพาะประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่มักจะเข้าไม่ถึงแหล่งเงินกู้ในระบบ กระบวนการถ่วงถ่วงลูกหนี้ เงื่อนไขเงินกู้ และ

กระบวนการติดตามหนี้ (ที่มีน้อยจนแทบจะใช้คำว่า “กระบวนการ” ไม่ได้) ของกองทุนหมู่บ้านก็สะท้อนให้เห็นว่าความปรารถนาดีของรัฐบาลต่อประชาชน หากจะมีอยู่จริงในระยะแรก กลับถูกกลบทับด้วยความต้องการแบบ “มั่งง่าย” ที่มุ่งสร้างคะแนนนิยมทางการเมืองจนละเลยรายละเอียดในการปฏิบัติไปอย่างน่าเสียดาย และก่อให้เกิดปัญหา moral hazard ของลูกหนี้

ความ “มั่งง่าย” ของรัฐบาลพรรคไทยรักไทยสะท้อนจากข้อเท็จจริงว่า กองทุนหมู่บ้านมีวิธีการวัดผลแบบ “หยาบ” มาก โดยวัดจากจำนวนกองทุนที่จัดตั้งและปริมาณเงินเชื่อที่ปล่อยกู้เป็นหลัก โดยแทบไม่สนใจจะติดตามว่าลูกหนี้จ่ายเงินกู้ไปใช้ตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ และวัตถุประสงค์นั้นจะช่วยให้ลูกหนี้ชำระคืนเงินกู้ได้หรือไม่ เป็นประโยชน์ในระยะยาวต่อชีวิตของลูกหนี้จริงหรือไม่

ความ “มั่งง่าย” ดังกล่าว ทำให้ลูกหนี้จำนวนมากเกิดปัญหา moral hazard คือกลายเป็นคน “เสียนิสัย” นำเงินกู้ไปบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยกว่าเดิมหรือไม่ก็เอาไปประกอบกิจการที่ไร้อนาคต กู้มาสักพักพอชำระคืนไม่ได้ก็รอวันที่รัฐบาลจะมายกหนี้ให้ (และเงินที่รัฐบาลจะต้องเอาไปอุ้มหนี้เสียของกองทุน

หมู่บ้านในกรณีนั้นก็จะมีมาจากเงินภาษีของประชาชนเช่นเคย)

เมื่อลูกถามจนถึงขั้นลูกหนี “เสียนิสัย” แล้ว ปัญหา moral hazard เป็นปัญหาที่แก้ยากยิ่งกว่าลิงแก้แห และเมื่อเกิดขึ้นซ้ำซ้อนนานวันเข้าก็อาจถึงจุดที่แก้ไม่ได้เลยด้วยซ้ำ

ผลเสียที่ร้ายแรงยิ่งกว่าหนี้เสียคือ การเสียโอกาสที่ชาวบ้านจะได้ใช้เงินกู้เป็นช่องทางในการพัฒนาทักษะวิชาชีพหรือต่อ ยอดธุรกิจอย่างแท้จริง ฝักวินัยในการบริหารจัดการเงินและชีวิตของตนเองและครอบครัว

งานวิจัยหลายชิ้น เช่น งานวิจัยของนักวิจัยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2550⁶ พบว่าเงินกู้จากกองทุนหมู่บ้านส่งผลให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นจริง แต่รายได้ดังกล่าวไม่เพียงพอให้รายได้รวมของครัวเรือนเพิ่มขึ้น ส่วนในด้านการแก้ปัญหาคาญกจนนั้น ผู้วิจัยพบว่าการกู้เงินจากกองทุนหมู่บ้านช่วยลดรายจ่ายเพื่อการบริโภคในระยะแรก แต่ในระยะยาวไม่สามารถสรุปได้

ว่าเงินกู้ของกองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการบรรเทาปัญหาความยากจน ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ากองทุนหมู่บ้าน “ประสบความสำเร็จ” ในมิติเดียว คือสามารถปล่อยเงินกู้ได้ตรงตามเป้าหมายที่ตั้งไว้อย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ “มั่งง่าย” ที่สุด และไม่เกี่ยวข้องกับคุณภาพของหนี้หรือศักยภาพของลูกหนี้

นอกจากนี้หลักฐานการกู้เงินหรือ “เช่าเงิน” จากแหล่งอื่น (เช่นเจ้าหนั้นนอกระบบ) มาชำระหนี้กองทุนหมู่บ้านด้วยดอกเบี้ยเฉลี่ยสูงถึงร้อยละ 3.7 ต่อเดือน ยังสะท้อนให้เห็นว่าลูกหนี้ไม่ได้นำเงินกู้ของกองทุนหมู่บ้านไปสร้างรายได้ในหนึ่งปีที เพียงพอต่อการชำระหนี้ นอกจากรายได้จะไม่พอใช้หนี้แล้วยังถลาลึกลงไปในวังวนหนี้มากกว่าเดิม เพราะหนี้ใหม่มีดอกเบี้ยสูงกว่าหนี้เก่า (ส่วนประเด็นที่ว่าเหตุใดเจ้าหนั้นนอกระบบจึงคิดดอกเบี้ย “โหด” มากจะกล่าวถึงต่อไป)

ประสบการณ์ของกองทุนหมู่บ้านแตกต่างกับธนาคาร

กรามีน (Grameen Bank) ในประเทศบังกลาเทศ ชนิดที่เทียบกันไม่ได้เลยเมื่อมองลึกลงไปกว่าผิวหน้าที่โฆษณาว่าเป็น “สินเชื่อเพื่อคนจน” เหมือนกัน

ธนาคารกรามีนประสบความสำเร็จอย่างชัดเจนจนธนาคารและผู้ก่อตั้งคือ มุฮัมหมัด ยูนุส ได้รับรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพประจำปี 2006 ร่วมกัน กรามีนประสบความสำเร็จเพราะทำธุรกิจแบบเจ้าหนั้นที่มีความรับผิดชอบต่อลูกหนี้และผู้ฝากเงิน ต้องการจำกัด moral hazard ของลูกหนี้ให้เหลือน้อยที่สุด และดังนั้นจึงออกแบบกระบวนการปล่อยกู้ กระบวนการให้คำแนะนำลูกหนี้แบบตัวต่อตัว และกระบวนการติดตามหนี้ที่ละเอียดถี่ถ้วน มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับความสามารถในการชำระหนี้ของคนจน (เช่นชอชยอดหนี้ที่ต้องชำระในแต่ละงวดเป็นหลักสิบบาทเพื่อให้จ่ายได้) และเคารพในศักยภาพของคนจน⁷

พุทธสุภายิตที่ว่า “กรรมเป็นเครื่องต่อเจตนา” นั้นใช้ได้ดี

⁶ บวรพรรณ อึ้งกุล และ วรพรรณ ชาญด้วยวิทย์, “การประเมินผลกระทบของกองทุนหมู่บ้านต่อความยากจน,” นำเสนอในงานสัมมนาวิชาการประจำปี 2550 ของมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ) วันที่ 10 พฤศจิกายน 2550

⁷ ผู้สนใจเรื่องธนาคารกรามีน กรุณาดู สฤณี อาชวานันทกุล, “Mohammad Yunus บิดาแห่งแนวคิด microcredit,” โอเพ่นออนไลน์ (18 ธ.ค. 2548), <http://www.onopen.com/2005/02/128> และพิภพ อุดมอิทธิพงษ์, “ธนาคารกรามีน ธนาคารโลก และปัญหาคนยากจน” ตอนที่ 1 และ 2, บทความลำดับที่ 1465 และ 1466, เว็บไซต์มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน, <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999461.html> และ <http://www.midnightuniv.org/midnight2544/0009999460.html> –ฟ้าเดียวกัน

กับกองทุนหมู่บ้าน ธนาคาร
กรามีน และเจ้าหนี้รายอื่นๆ รวม
ทั้งสถาบันการเงินที่ปล่อยกู้ให้
กับผู้มีรายได้น้อยในอเมริกา
 (“ลูกหนี้ความเสี่ยงสูง” หรือ
subprime-“ซัพไพรม์”) ด้วย

วิกฤตซัพไพรม์ในอเมริกา: ปัญหาจาก moral hazard ของเจ้าหนี้

นักเศรษฐศาสตร์ นักการ
เงิน และผู้สังเกตการณ์จำนวน
ไม่น้อย รวมทั้งผู้เขียนเองมอง
ว่า ต้นตอของวิกฤตซัพไพรม์ใน
อเมริกาคือปัญหา moral hazard
ของเจ้าหนี้ ซึ่งมีรากมาจากความ
หละหลวมในการกำกับดูแลของ
ภาครัฐ สถาบันการเงินที่อยู่ใน
แต่ละ “ห่วง” ของลูกโซ่ทางการ
เงินอันสลับซับซ้อนเกือบกำ
ไรงามๆ เข้ากระเป๋ายกในขณะที่ยก
ย้ายความเสี่ยงไปสู่คนที่อยู่ใน
ห่วงโซ่ถัดไป นายหน้า (โบรก-
เกอร์) ที่ขายสินเชื่อบ้านให้กับ
ผู้มีรายได้น้อยผลักดันความเสี่ยง
ไปสู่เจ้าหนี้ ฝ่ายเจ้าหนี้ก็แปลง
สินเชื่อเหล่านั้นเป็นหลักทรัพย
(securitized) ผลักความเสี่ยง
ต่อไปให้กับนักลงทุน นักลงทุน
ซื้อหลักทรัพยเหล่านั้นแล้วก็หา
วิธีป้องกันความเสี่ยงจากการ
ผิดนัด เช่นด้วยการซื้อประกัน
ฯลฯ

วิกฤตซัพไพรม์สะท้อนให้
เห็นความล้มเหลวของระบบที่
เกิดจากทั้งความโลภและ moral

hazard ในระดับมหาสถาของ
เจ้าหนี้และสถาบันการเงินอื่นๆ
ที่เกี่ยวข้อง ซึ่ง moral hazard
นั้นก็มิใช่มาจากผลประโยชน์
ทับซ้อนใหญ่โตของผู้เล่นฝ่าย
ต่างๆ ที่ภาครัฐปล่อยปละละเลย
จนปะทุเป็นปัญหา ลูกหนี้จำนวน
มากเดือดร้อนอย่างไม่เป็นธรรม
เลยแม้แต่น้อย

สถาบันการเงินที่ปล่อย
สินเชื่อบ้านแบบซัพไพรม์ คือ
ปล่อยให้กับผู้มีรายได้น้อย เชื่อ
ว่าเดี๋ยวก็เอาสินเชื่อบ้านไปแปลง
เป็นหลักทรัพยเพื่อขายต่อ เทา
กับส่งต่อความเสี่ยงจากการผิด
นัดชำระหนี้ไปให้กับนักลงทุน

เมื่อไม่ต้องรับความเสี่ยง
ที่ลูกหนี้จะผิดนัด แต่ได้เงินสด
ทันทีจากนักลงทุนที่ซื้อหลัก
ทรัพยที่อ้างอิงซัพไพรม์ เจ้าหนี้ก็
มีแรงจูงใจอย่างเต็มที่ที่จะไม่
สนใจกลั่นกรองลูกหนี้อีกต่อไป
ว่ามีศักยภาพในการชำระหนี้หรือ
ไม่ และดังนั้นจึงปล่อยกู้แบบ
หละหลวมมากๆ จนน่าตกใจ

ถ้าเปรียบเป็นเมืองไทย
สินเชื่อซัพไพรม์เหล่านี้ก็เหมือน
กับถ้าธนาคารไทยตกลงปล่อยกู้
ให้ผู้มีรายได้น้อยไม่ถึง 8,000 บาท
ต่อเดือน ไปผ่อนบ้านเอื้ออาทร
ราคาหลังละ 400,000 บาท โดย
ไม่เรียกร้องให้วางเงินดาวน์!

นักลงทุนจำนวนมากซื้อ
หลักทรัพยที่อ้างอิงซัพไพรม์
เพราะอยากได้ผลตอบแทนสูงๆ
ที่มาพร้อมกับความเสี่ยงสูง

นอกจากนี้ภาวะฟองสบู่ในตลาด
อสังหาริมทรัพย์ก็ทำให้นักลงทุน
ลูกหนี้ และเจ้าหนี้ตายใจ คิดว่า
ราคาบ้านจะพุ่งขึ้นไปเรื่อยๆ ถ้า
ลูกหนี้คนไหนผิดนัดเจ้าหนี้ก็ไป
ยึดบ้าน (ซึ่งเป็นหลักประกัน
มาตรฐานของสินเชื่อบ้าน) มา
ขายทอดตลาดได้ ในภาวะตลาด
บูมน่าจะขายบ้านได้ราคาดีนำเงิน
มาชดเชยหนี้ได้ ฝ่ายลูกหนี้เองก็
ไม่จำเป็นต้องรอให้บ้านถูกยึด
เพราะเมื่อไรที่รู้สึกว่ารอนไม่ได้
แล้วก็สามารถเอาบ้านไปขายใน
ตลาด รับเงินจากผู้ซื้อมาใช้หนี้
ได้

ภาวะฟองสบู่ในตลาด
อสังหาริมทรัพย์ประกอบกับการ
ละเลยไม่ดูแลภาคการเงินของ
รัฐบาลส่งผลให้แรงจูงใจของทุก
ฝ่ายถูกบิดเบือนบิดเบี้ยว ผู้มี
รายได้น้อยกลายเป็นลูกหนี้ที่
ผ่อนบ้านเกินฐานะของตัวเอง
คนที่เคยซื้อบ้านไว้อยู่เองกลาย
เป็นนักเก็งกำไรที่ซื้อบ้านไปขาย
ในราคาสูงกว่าเก่า เจ้าหนี้ที่ควร
จะมีความรับผิดชอบในการ
ปล่อยกู้และติดตามหนี้กลายเป็น
พ่อค้าเร่ขายหลักทรัพยอ้างอิง
ซัพไพรม์ให้กับนักลงทุน ส่วน
เหล่า “คนกลาง” ทั้งหลายไม่ว่า
จะปรีชาทางการเงิน และบริษัท
จัดอันดับเครดิตหลักทรัพยต่าง
ก็ได้กำไรไปตามๆ กันจากการ
โหมประโคมซัพไพรม์ให้คนแห่
กันซื้อ

ภาวะ moral hazard ของเจ้าหนี้ (ได้กำไรไปเต็มๆ โดยไม่ต้องรับความเสี่ยง) ทำให้เจ้าหนี้แข่งกันปล่อยสินเชื่อซับไพรม์ต่างๆ ที่ “ลูกค้ำ” ของสินเชื่อเหล่านี้ คือผู้มีรายได้น้อยสายปานสั้น ไม่ควรได้รับอนุมัติสินเชื่อด้วยเงื่อนไขที่หละหลวมแบบนี้ตั้งแต่ต้น ผู้เขียนเคยยกตัวอย่างเงื่อนไขที่เข้าข่าย “หลอกหลวง” และ “ลวงล่อ” ลูกหนี้ไว้ในคอลัมน์ “ล่องคลื่นโลกาภิวัตน์” ดังต่อไปนี้

“เนื่องจากลูกหนี้สินเชื่อซับไพรม์ล้วนเป็นคนที่มีความเสี่ยงสูงกว่าลูกหนี้ทั่วไป เช่นมีรายได้น้อย ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น เจ้าหนี้จึงต้องสรรหาวิธีการต่างๆ นานาในการจูงใจให้คนกลุ่มนี้มาขอสินเชื่อไปผ่อนบ้าน หนึ่งในรูปแบบสินเชื่อบ้านแบบซับไพรม์ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายได้แก่ “เงินกู้ 2-28” ซึ่งเสนอดอกเบี้ยคงที่ (fixed interest) อัตราต่ำให้กับลูกหนี้เป็นเวลา 2 ปี แล้วหลังจากนั้นก็ปรับเป็นดอกเบี้ยผันแปร (variable interest) ตลอดช่วงเวลา 28 ปีที่เหลือของเงินกู้ โดยอัตราดอกเบี้ยผันแปรนั้นจะอ้างอิงกับต้นทุนของสถาบันการเงินบวกมาร์จิ้น เช่น LIBOR

บวก 5% เป็นต้น ซึ่งอัตราของดอกเบี้ยผันแปรนั้นย่อมอยู่สูงกว่าอัตราดอกเบี้ยคงที่ในช่วง 2 ปีแรก เพื่อสะท้อนความเสี่ยงที่สูงกว่า (ดอกเบี้ยคงที่ 2 ปีแรกนั้นเปรียบเสมือน ‘โปรโมชั่นพิเศษ’ ที่ ‘ล่อ’ ให้ผู้มีรายได้น้อยสนใจมาขอกู้ไปซื้อบ้าน)

“อีกรูปแบบหนึ่งของสินเชื่อซับไพรม์ที่นิยมมากในอเมริกา คือสินเชื่อบ้านแบบดอกเบี้ยยืดหยุ่น (adjustable-rate mortgage หรือย่อว่า ARM) ซึ่งเสนอดอกเบี้ยต่ำในปีแรกๆ แต่ปรับขึ้นร้อยละ 2 ต่อปีหรือมากกว่านั้น ดังนั้น ถ้าอัตราดอกเบี้ยของ ARM ปรับตัวสูงขึ้นเพียงนิดเดียว ภาระในการชำระดอกเบี้ยและเงินต้นของลูกหนี้อาจเพิ่มขึ้นมากกว่านั้นหลายเท่า ยกตัวอย่างเช่น ลูกหนี้เงินกู้ ARM 500,000 เหรียญ ผ่อนชำระ 30 ปี ที่อัตราดอกเบี้ยเริ่มต้นร้อยละ 4 จะต้องชำระหนี้กินเดือนละ 2,400 เหรียญ แต่ถ้าอัตราดอกเบี้ยเพิ่มขึ้นร้อยละ 6 เป็น 10 สำหรับ 27 ปีที่เหลือ (ในกรณีในช่วง “โปรโมชั่น” คือ 3 ปีแรก) ภาระของลูกหนี้จะเพิ่มเป็น 4,470 เหรียญต่อเดือน กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การที่ดอกเบี้ยปรับตัวสูงขึ้นร้อยละ 6 ทำให้

ภาระรายเดือนของลูกหนี้เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 85 อัตราดอกเบี้ยในสินเชื่อซับไพรม์แบบ ARM มักจะอ้างอิงอัตราดอกเบี้ยของธนาคารกลาง ปรับดอกเบี้ยปีละครั้ง”

จากเงื่อนไขดังกล่าวเห็นชัดว่า เมื่อใดที่ช่วงโปรโมชั่นหมดลง ลูกหนี้ซับไพรม์แบบ ARM ก็น่าจะมีปัญหาในการจ่ายหนี้ทันทีไม่ว่าตลาดอสังหาริมทรัพย์จะยังบูมอยู่หรือไม่ เพราะปกติก็มีรายได้น้อยอยู่แล้ว ดังนั้นจึงมีโอกาสน้อยมาก ๆ ที่จะสามารถรับภาระเพิ่มถึงร้อยละ 85 ต่อเดือน หรือคิดเป็นเงินกว่าสองพันเหรียญ

ในเมื่อลูกหนี้ซับไพรม์ต้องเดือดร้อนจาก moral hazard ของเจ้าหนี้ ลูกล่อลวงให้กู้เงินที่ไม่ควรได้รับอนุมัติตั้งแต่แรก การผิมนัดชำระหนี้ของลูกหนี้ ซึ่งปกติต้องนำไปสู่การถูกยึดบ้าน จึงไม่ควรนับว่าเป็นความผิดของลูกหนี้ เพราะเป็นความผิดของเจ้าหนี้มากกว่า นักเศรษฐศาสตร์หลายคน อาทิ ดิน เบเกอร์ (Dean Baker) จึงสนับสนุนให้รัฐบาลเร่งใช้มาตรการอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา เช่น อนุญาตให้ลูกหนี้ซับไพรม์ที่ผิมนัดชำระปรับโครงสร้างหนี้

⁸ สฤณี อาชวานันทกุล, “ปัญหาซับไพรม์: เมื่อโลกการเงินมีแต่ ‘เจ้ามือ’ แต่ไร้ ‘เจ้าภาพ,’” *ประชาชาติธุรกิจ*, 7 กุมภาพันธ์ 2551

อ้างชำระเป็น “ค่าเช่าบ้าน” รายเดือน (own-to-rent) แทนที่จะถูกยึดบ้าน⁹

ในเมื่อ moral hazard ของเจ้าหนี้ทำให้ลูกหนี้ซบไฟรม์หลายล้านคนทั้งในอเมริกาและยุโรปต้องเดือดร้อน ตลาดเงินและตลาดทุนปั่นป่วนไปทั่วโลก จึงไม่น่าแปลกใจที่การตัดสินใจเข้ามา “อุ้ม” สถาบันการเงินบางรายของธนาคารกลางอเมริกันคือ Federal Reserve ทำให้ผู้เชี่ยวชาญและประชาชนจำนวนมากออกมาวิพากษ์ เพราะภาวะ “เอกชนได้กำไร สังคมแบกผลขาดทุน” (privatization of gains, socialization of losses) นั้นเป็นปัญหาที่ไม่เป็นธรรมต่อสังคม และยิ่งอาจกระตุ้นให้ปัญหา moral hazard ของเจ้าหนี้ลุกลามมากกว่าเดิมในอนาคต

เพราะมีเจ้าหนี้คนไหนบ้างที่จะไม่ยอมปล่อยสินเชื่อบริษัทความเสี่ยงสูงอย่างซบไฟรม์ (ซึ่งแปลว่าได้ดอกเบี้ยสูงตามไปด้วย) ถ้าได้กำไรไป 100% ถ้าสินเชื่อนั้นกลายเป็นดี แต่ไม่ต้องรับผลขาดทุนอะไรเลยถ้าสินเชื่อนั้นเกิด “เนา” ขึ้นมา?

ผู้เล่นฝ่ายอื่นๆ ในวิกฤต

ครั้งนี้ก็ไม่ได้ทำตัวดีว่าเจ้าหนี้มากนัก นอกจากเจ้าหนี้เอง ผู้ที่สมควรถูกกล่าวโทษและลงโทษคือบริษัทที่ปรึกษาทางการเงินทั้งหลายที่เอาหลักทรัพย์อ้างอิงซบไฟรม์ไปเร่ขายลูกค้า ทั้งๆ ที่น่าจะรู้อยู่แล้วว่ามีความเสี่ยงขนาดไหน และน่าจะรู้อยู่แล้วว่าไม่มีภาวะฟองสบู่ที่ไหนในโลกที่ไม่ “แตก” ไม่วันใดก็วันหนึ่ง

ผู้เล่นฝ่ายสำคัญที่สมควรถูกกล่าวโทษมากกว่าที่ปรึกษาทางการเงิน คือบริษัทจัดอันดับเครดิตชั้นนำอย่าง Moody’s และ Standard & Poor’s ซึ่งทำหน้าที่จัดอันดับหลักทรัพย์ต่างๆ ที่วางขายในตลาดเงินและตลาดทุน นักลงทุนเชื่อมั่นและไว้วางใจการจัดอันดับของบริษัทเหล่านี้ ถ้า Moody’s บอกว่าหลักทรัพย์นี้ได้อันดับ “AAA” นักลงทุนก็ย่อมคิดว่าหลักทรัพย์ดังกล่าวมีคุณภาพดี มีความเสี่ยงต่ำกว่าหลักทรัพย์ที่ได้ “BBB”

ในเดือนพฤษภาคม 2551 Moody’s บริษัทจัดอันดับพันธบัตรและตราสารอนุพันธ์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก ออกมายอมรับว่ามีข้อบกพร่อง (บั๊ก หรือ bug) ในโมเดลคอมพิวเตอร์ของบริษัทที่ใช้ในการจัดอันดับหลักทรัพย์ที่

อ้างอิงซบไฟรม์ ทำให้หลักทรัพย์เหล่านี้ได้รับการจัดอันดับ (rating) สูงกว่าที่ควรจะเป็นไปถึง 4 อันดับ! (4 notches) พนักงาน Moody’s หลายคนรู้ว่ามัน “บั๊ก” ในโมเดลตั้งแต่ต้นปี 2550 แล้วแต่ก็ไม่ทำอะไร¹⁰

เป็นเรื่องเหลือเชื่อที่บริษัทจัดอันดับที่มีชื่อเสียงที่สุดในโลกจะออกมาโทษโมเดลคอมพิวเตอร์ของตัวเอง เพราะความจริงก็น่าจะรู้ๆ กันอยู่ว่า อะไรที่เป็น “ขยะ” นั้น ยังไงๆ มันก็เป็น “ขยะ” อยู่วันยังค่ำ ไม่ว่าจะเอาอะไรมาปิด ไม่ว่าจะเปลี่ยนชื่อเรียกมันเป็นอะไรก็ตาม!

เงื่อนไขไม่เป็นธรรม ในธุรกิจสินเชื่อส่วนบุคคล

สินเชื่อแบบซบไฟรม์ไม่ได้เป็นธุรกิจเดียวที่สะท้อนให้เห็นปัญหาจาก moral hazard ของเจ้าหนี้ที่ถูกภาครัฐปล่อยปละละเลยจนลุกลามเป็นวิกฤต แต่สินเชื่อส่วนบุคคลทั่วไปก็ประสบปัญหาที่เช่นเดียวกัน เอลิซาเบท วอร์เรน (Elizabeth Warren) อาจารย์คณะนิติศาสตร์และผู้อำนวยการหลักสูตรกฎหมายสำหรับบุคลากร มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด สรุปปัญหาหลักๆ

⁹ Dean Baker, “Subprime Borrowers Deserve an Own to Rent Transition,” *The Economists’ Voice*, 5: 1, Article 5 (2008), ดาวน์โหลดได้จาก <http://www.bepress.com/ev/vol5/iss1/art5>

¹⁰ “Moody’s under fire for debt-rating snafu,” *Financial Week On-line*, May 21, 2008, <http://www.financialweek.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/20080521/REG/536892898/1036>

และเรียกร้องให้รัฐบาลก่อตั้ง “คณะกรรมการคุ้มครองความปลอดภัยของผลิตภัณฑ์ทางการเงิน” ขึ้นมาคุ้มครองลูกค้าสินเชื่อ ไว้ในบทความเรื่อง “Making Credit Safer: The Case For Regulation” ดังจะตัดตอนมาบางส่วนดังต่อไปนี้¹¹

“ชาวอเมริกันกำลังจมอยู่ในทะเลหนี้ ครอบครัวยุคหนึ่งนึ่งหนึ่งของทั้งประเทศบอกว่าพวกเขากำลังว่าจะจ่ายหนี้บัตรเครดิตเดือนนี้ได้อย่างไร ผู้ถือบัตรเครดิตอีกเกือบครึ่งหนึ่งของทั้งหมดผิดชำระหนี้ในปี 2006 (ปีสุดท้ายที่เรามีข้อมูล) และอีก 2.1 ล้านครัวเรือนผิดชำระดอกเบี้ยสินเชื่อบ้านอย่างน้อยหนึ่งครั้ง ในปี 2006 ครอบครัวยุคอเมริกันกว่า 1.3 ล้านครัวเรือนได้รับการแจ้งว่าจะถูกยึดบ้านสูงเป็นประวัติการณ์ หลังจากนั้นในปี 2007 อีก 2.2 ล้านครัวเรือนก็ถูกยึดบ้าน

“ความเดือดร้อนของครอบครัวยุคหนึ่งถูกทับถมเป็นทวีคูณด้วยค่าธรรมเนียมแพงหูฉี่ในตลาดสินเชื่อ ที่ทำให้ผู้บริโภค รุ่นนี้ต้องเผชิญกับความเสี่ยงของสินเชื่อสูงกว่าคนรุ่นก่อนหน้า การเปิดเสรีดอกเบี้ย [ให้ลอยตัวได้อย่างเสรี] ผนวกกับนวัตกรรม

ในการคิดรายได้ของเจ้าหนี้ ไม่ว่าจะ เป็น “อัตราดอกเบี้ยแนะนำ” (teaser rates), การตัดจ่ายแบบติดลบ (negative amortization), ค่าธรรมเนียมประเภทใหม่ๆ, เงื่อนไขการผิดนัดไขว้ (cross-default) [หมายความว่าถ้าลูกหนี้ผิดนัดกับเจ้าหนี้รายอื่นใด ให้ถือว่าผิดนัดกับเจ้าหนี้รายนี้ด้วย] และการคิดดอกเบี้ยผิดนัด (penalty interest rate) เปลี่ยนธุรกรรมสินเชื่อให้เป็นธุรกรรมที่ซับซ้อนอย่างมีเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว การทำการตลาดเชิงรุกทำให้ประเด็นนี้ยากกว่าเดิม ชี้นำและชักจูงความต้องการของผู้บริโภคไปในทิศทางที่ไม่คาดฝันและมีต้นทุนสูง เวลาและระดับความรู้เท่าทันของผู้บริโภคตามไม่ทันตลาดสินเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไป พวกเขาเซ็นสัญญาซื้อผลิตภัณฑ์สินเชื่อโดยมีความเข้าใจเพียงผิวเผินเท่านั้น ในเดือนมิถุนายนดังกล่าว...

“...ผลิตภัณฑ์ทางการเงินมีอันตราขายขนาดนี้ได้อย่างไร? ปัญหาส่วนหนึ่งเกิดจากการที่การเปิดเผยข้อมูล (disclosure) กลายเป็นวิธีที่เจ้าหนี้ใช้ทำให้ลูกหนี้สับสน แทนที่จะให้ข้อมูล ในต้นทศวรรษ 1980 สัญญาบัตรเครดิตทั่วไปมีความยาว

1 หน้า แต่พอมาถึงต้นทศวรรษ 2000 สัญญานี้ก็งอกเป็นสัญญาหนากว่า 30 หน้าที่เต็มไปด้วยภาษาที่ไม่มีใครเข้าใจ เนื้อหาส่วนใหญ่ที่งอกขึ้นมานั้นถูกออกแบบให้เป็นภาษาเข้าใจยากที่สร้างความได้เปรียบให้กับบริษัทบัตรเครดิต สัญญาสินเชื่อบ้าน สัญญาเงินด่วน เงื่อนไขสินเชื่อรถยนต์ และผลิตภัณฑ์สินเชื่ออื่นๆ มักจะเข้าใจยากเช่นเดียวกัน นี่ไม่ใช่สิ่งที่นักธรรมากรเพื่อผู้บริโภครู้สึกไปเอง ในบันทึกเมื่อเร็วๆ นี้ที่ส่งให้ผู้บริหารธนาคารอ่าน รองผู้อำนวยการบริษัทที่ปรึกษา Booz Allen Hamilton ตั้งข้อสังเกตว่า ผลิตภัณฑ์ส่วนใหญ่ของธนาคาร ‘ซับซ้อนเกินกว่าที่ผู้บริโภคทั่วไปจะเข้าใจได้’

“บางครั้ง เจ้าหนี้จะอ้างว่าสัญญาอันยืดเยื้อของพวกเขาต้องขนาดนั้นเพื่อปกป้องตัวเองจากการถูกฟ้อง แต่ข้ออ้างนี้มองข้ามข้อเท็จจริงที่ว่า เจ้าหนี้ได้ค้นพบวิธีการอื่นๆ มากมายที่สามารถคุ้มครองพวกเขาจากความเสียหายนี้ได้อย่างดีเยี่ยม ยกตัวอย่างเช่น เงื่อนไขเกี่ยวกับกระบวนการอนุญาโตตุลาการ (arbitration clauses) อาจดูไม่มีพิษภัยอะไรในสายตาของผู้บริโภค แต่เป้าหมายที่แท้จริง

¹¹ Elizabeth Warren, “Making Credit Safer: The Case For Regulation,” *Harvard Magazine*, May-June 2008, <http://harvardmagazine.com/2008/05/making-credit-safer.html>; พากย์ไทยแปลโดย สฤณี อาชวานันทกุล ตีพิมพ์ครั้งแรกในโอเพ่นออนไลน์, <http://www.onopen.com/2008/editor-spaces/2838>

ของมันมักจะเป็นการหลบให้พ้นขอบเขตของคดีฟ้องร้องแบบรวมกลุ่ม (class-action lawsuit) นั่นหมายความว่า เจ้าหน้าที่สามารถทำผิดกฎหมายได้ แต่ถ้ามูลค่าเงินไม่สูง ก็จะมีผู้บริโภคไม่กี่คนที่อยากลงทุนเสียเวลาฟ้องร้อง

“การคุ้มครองทางกฎหมายเป็นเพียงส่วนเล็กๆ ของภาษาเย็นเยือกที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย เจ้าหน้าที่บรรจูละเมิดเล็กน้อยมากมายเข้าไปในสัญญาเงินกู้... ยกตัวอย่างเช่น หลังจากที่ใช้ 47 บรรทัดในการอธิบายวิธีการคำนวณดอกเบี้ย บริษัทบัตรเครดิตชั้นนํารายหนึ่งก็เขียนสรุปว่า ‘เราสงวนสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขตลอดเวลาด้วยเหตุผลใดก็ได้’ เป็นที่ชัดเจนว่าเป้าหมายของภาษาที่วกไปวนมาทั้งหมดนั้นคือการปกปิดความจริงที่สำคัญที่สุด นั่นคือ เจ้าหน้าที่จะเก็บเงินเท่าไรก็ได้ที่พวกเขาอยากเก็บ ผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดขึ้นคือ เจ้าหน้าที่ไม่ต้องรับผิดชอบใดๆ ทั้งสิ้นกับเงื่อนไขหรือราคาใดก็ตามที่กลายเป็นสิ่งที่พวกเขาไม่ชอบใจในอนาคต แต่ในขณะที่เดียวกันพวกเขาคาดหวังให้ลูกค้านับผิดชอบเงื่อนไขทุกอย่างที่อยาก

บังคับ และก็คาดหวังให้ศาลรับรองเงื่อนไขเหล่านั้นด้วย”

ธนาคารกำหนดดอกเบี้ยเงินกู้ได้อย่างไร?

ถึงแม้ว่าอัตราการล้มละลายมักจะสูงขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในประเทศที่เปิดเสรีดอกเบี้ย (ปล่อยให้ลอยตัว) การเปิดเสรีอัตราดอกเบี้ยก็มี “ข้อดี” มากกว่า “ข้อเสีย” มากมาย โดยเฉพาะเป็นการช่วยส่งเสริมการแข่งขันระหว่างสถาบันการเงิน ช่วยให้คนจำนวนมากเข้าถึงเงินกู้ได้ง่ายขึ้นและสะดวกสบายกว่าเดิม

แต่สังคมจะพึงพา “กลไกตลาด” ให้มันทำงานเองโดยไร้การกำกับดูแลเพื่อกระตุ้นประสิทธิภาพสูงสุดอย่างเดียวยังไม่ได้ เพราะเราก็เห็นแล้วในกรณีของวิกฤตซับไพรม์และปัญหาการเอารัดเอาเปรียบลูกหนี้ในสินเชื่อบุคคลว่าปัญหา moral hazard ของเจ้าหน้าที่นั้นมีจริง และลูกหนี้ย่อมตกเป็นเหยื่อของเจ้าหน้าที่ที่มีความรู้ความชำนาญด้านการเงิน และอำนาจในการต่อรองสูงกว่าอย่างเทียบกันไม่ได้ ภาครัฐจึงสมควรกำกับดูแลสถาบันการเงินอย่างเข้มแข็งจนกระทั่งให้ภาคการเงินทำงาน

อย่างเป็นธรรม จำกัดปัญหา moral hazard ให้เหลือน้อยที่สุด ทั้งในมุมมองของลูกหนี้และเจ้าหน้าที่

เนื่องจากธนาคารมีหน้าที่ทำกำไรจากธุรกิจไม่ต่างจากบริษัททั่วไป ธนาคารจึงไม่สามารถกำหนดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ตามอำเภอใจได้ ปัจจัยหลักที่กำหนดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของธนาคารมี 4 ประการด้วยกันคือ ต้นทุนทางการเงิน (ซึ่งสำหรับธนาคารทั่วไป หมายถึงอัตราดอกเบี้ยเงินฝากที่ต้องจ่ายผู้ฝากเงิน) ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน ระดับหนี้เสีย และผลกำไรที่ธนาคารจะต้อง “กัน” เอาไว้เพื่อขยายฐานทุนและรองรับการเติบโตในปีต่อๆ ไป

เพื่อให้ท่านผู้อ่านเห็นภาพในระดับหนึ่งว่าธนาคารกำหนดดอกเบี้ยอย่างไร ปัจจัยข้างต้นส่งผลกระทบต่ออัตราดอกเบี้ยอย่างไร ผู้เขียนจึงทำแบบจำลองทางการเงินอย่างง่ายขึ้นมาประกอบการอธิบาย¹² โดยมีสมมุติฐานหลักดังต่อไปนี้

1) ธนาคารมีสินเชื่อ 50,000 ล้านบาท และเงินฝาก 50,000 ล้านบาทเท่ากัน จ่ายดอกเบี้ยเงินฝากเฉลี่ยร้อยละ 2 ต่อปี

¹² ท่านใดที่สนใจจะนำแบบจำลองทางการเงินที่ผู้เขียนใช้ในการวิเคราะห์ไปลองปรับเปลี่ยนสมมุติฐานต่างๆ ขอเชิญดาวน์โหลดแบบจำลองดังกล่าวในรูปแบบไฟล์ MS Excel ได้ที่บล็อกส่วนตัวของผู้เขียน: <http://www.fringier.org/wp-content/writings/Lender-returns.xls>

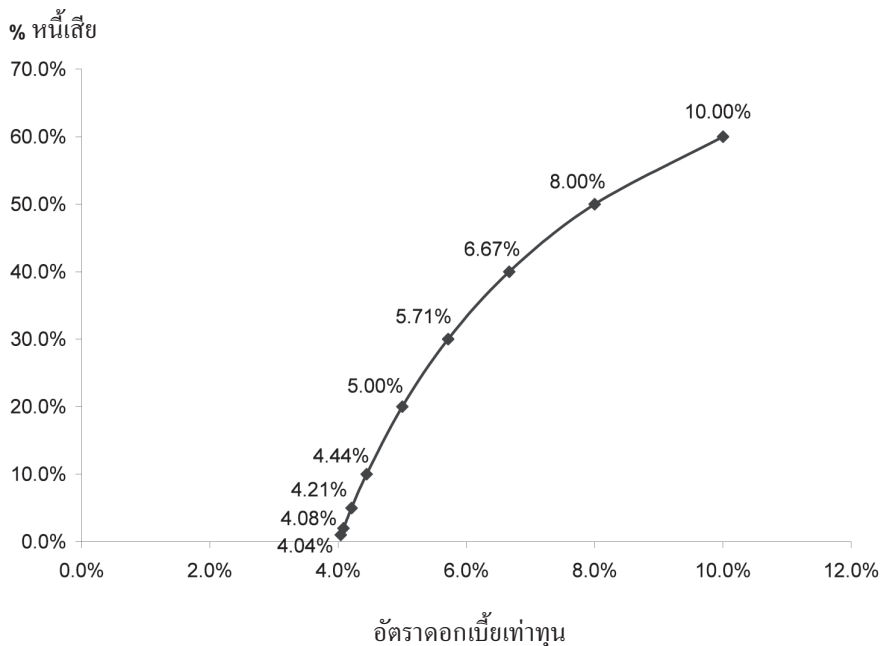
รายได้จากดอกเบี้ยเงินกู้ = รายจ่ายดอกเบี้ยเงินฝาก + ค่าใช้จ่ายในการดำเนินงาน
(คิดเฉพาะสินเชื่อที่ก่อให้เกิดรายได้)

$$I \times (50,000 \times (1-0.05)) = (2\% \times 50,000) + 1,000$$

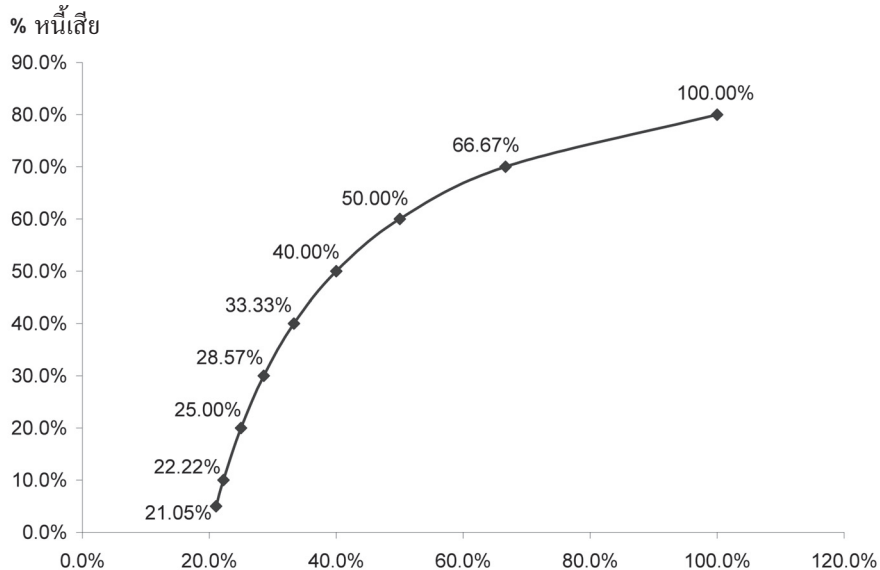
$$I = 4.21\%$$

2) หนี้เสีย (สินเชื่อที่ไม่ให้ได้เท่ากับรายจ่าย) จากสมการต่อไปนี้ โดยรูปของเงินปันผล
ก่อให้เกิดรายได้ คือลูกหนี้ชำระจ่าย) จากสมการต่อไปนี้ โดย จากสมการข้างต้นจะเห็น
หนี้ไม่ได้) อยู่ในระดับร้อยละ 5 สมมติให้ I เท่ากับอัตราดอกเบี้ย ว่า ถ้าสมมติฐานทุกข้อเหมือน
ของสินเชื่อทั้งหมด (หมายความว่า เงินกู้ เดิม แต่ธนาคารมีหนี้เสียสูงกว่า
ว่ามีสินเชื่อที่ก่อให้เกิดรายได้ ในความเป็นจริง อัตรา ร้อยละ 5 ธนาคารก็จะต้องคิด
ร้อยละ 95 ของสินเชื่อทั้งหมด) ดอกเบี้ยที่ธนาคารคิดจะต้องสูง อัตราดอกเบี้ยสูงขึ้นเพื่อให้ได้
3) ธนาคารมีค่าใช้จ่ายใน ให้ความช่วยเหลือทางการเงินแก่เรา 4.21 ต่อปี เนื่องจาก เท่าทุน ถ้าเราพล็อตความ
การดำเนินงาน (เช่น เงินเดือน ธนาคารทุกแห่งไม่ได้อยากทำ สัมพันธระหว่างอัตราส่วนหนี้
พนักงาน ค่าบำรุงรักษาสาขา แค่เท่าทุน หากต้องการมีกำไร เสียกับอัตราดอกเบี้ยที่จะทำให้
 ฯลฯ) 1,000 ล้านบาทต่อปี จากการทำธุรกิจ เพื่อสำรองไว้ ธนาคารได้เงินเท่าทุน โดยใช้
จากสมมติฐานข้างต้น เรา สำหรับกรณีฉุกเฉิน รองรับการ แบบจำลองอย่างง่ายของผู้เขียน
สามารถคำนวณอัตราดอกเบี้ย ขยายธุรกิจในอนาคต และคืน ก็จะเป็นกราฟได้ดังต่อไปนี้
เงินกู้ที่ธนาคารจะต้องคิดเพื่อ กำไรบางส่วนให้กับผู้ถือหุ้นใน

อัตราดอกเบี้ยต่อปีที่จะทำให้ธนาคารได้เงินเท่าทุน (break even)

อัตราดอกเบี้ยต่อปีที่จะทำให้เจ้าหนี้นอกระบบได้ผลตอบแทนร้อยละ 10 ต่อปี

อัตราดอกเบี้ยที่ทำให้ได้กำไร 10%

ถ้าเราใช้แบบจำลองเดิม แต่เปลี่ยนสมมติฐานเป็นกรณีเจ้าหนี้นอกระบบ โดยสมมุติว่ากู้เงิน 1 ล้านบาทจากธนาคารมา อัตราดอกเบี้ยเงินกู้ร้อยละ 10 ต่อปี มาปล่อยต่อให้กับลูกหนี้ 10 ราย รายละ 100,000 บาท และต้องการผลตอบแทนร้อยละ 10 (คือ $10\% \times 1,000,000 = 100,000$ บาท) ต่อปี เราก็สามารถถือต่ออัตราดอกเบี้ยเงินกู้ที่เจ้าหนี้จะต้องเรียกเก็บเปรียบเทียบกับอัตราหนี้เสียแต่ละระดับได้ดังต่อไปนี้

จากกราฟข้างต้นจะเห็นว่า ถ้าหนี้เสียสูงถึงร้อยละ 80 (คือลูกหนี้ 8 คนจาก 10 คน ชักดาบไม่ยอมจ่ายหนี้) เจ้าหนี้ก็ต้องคิดดอกเบี้ยในอัตราสูง

ถึงร้อยละ 100 เพื่อให้ได้ผลตอบแทน 100,000 บาทต่อปี ตามเป้าหมาย

ในความเป็นจริง เจ้าหนี้นอกระบบส่วนใหญ่ปล่อยกู้ในอัตราดอกเบี้ยสูงกว่าร้อยละ 10 ต่อปี ถึงแม้จะมีหนี้เสียต่ำกว่าร้อยละ 80 ทั้งนี้เนื่องจากเจ้าหนี้ต้องการผลตอบแทนสูงกว่าร้อยละ 10 และไม่สามารถประเมินความเสี่ยงหรือศักยภาพของลูกหนี้ได้อย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่ากับธนาคารในระบบ ซึ่งมีระบบกลั่นกรองสินเชื่อที่เป็นมาตรฐานที่ตั้งอยู่บนสถิติการผิดนัดในอดีตย้อนหลังไปหลายสิบปี (แต่ทั้งนี้เราก็ไม่ควรลืมนึกว่า ปัญหาความโลภบังตาหรือ moral hazard ของเจ้าหนี้เอง อาจทำให้ระบบ

กลั่นกรองของเจ้าหนี้ใช้การไม่ได้จริง ดังที่วิกฤตซับไพร์มแสดงให้เห็น)

แต่เหตุผลที่สำคัญที่สุดที่อธิบายดอกเบี้ยมหาโหดคือ เจ้าหนี้เหล่านี้รู้ดีว่าตนเป็น “ที่พึ่งสุดท้าย” ของผู้มีรายได้น้อยที่ต้องการทุนแต่ไม่มีที่ไป ธนาคารในระบบไม่ปล่อยกู้ให้เพราะมองว่ามีความเสี่ยงสูงเกินไป

อย่างไรก็ตาม การคิดดอกเบี้ยแพงมหาโหดก็ใช่ว่าจะดีกับเจ้าหนี้เสมอไป เพราะถ้าคิดดอกเบี้ยแพงเกินความสามารถของลูกหนี้ที่จะจ่าย ไม่ว่าจะคิดดอกเบี้ยแค่ไหน จะบังคับขู่เข็ญอย่างไร ลูกหนี้ก็ไม่มีปัญญาจ่าย ดังที่เพลงแปลงของ Yai Red Beat ว่าไว้ - “ไม่ได้หนี้ ไม่ได้

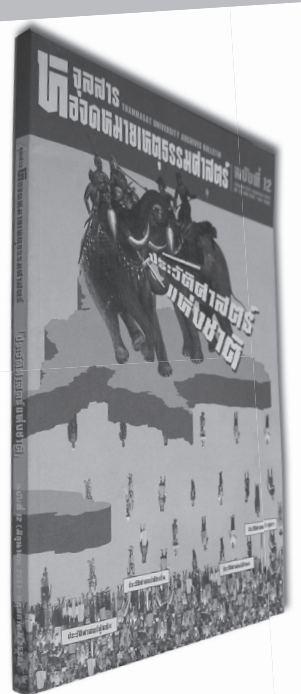
หาย ไม่ได้ย้าย แต่มันไม่มี”

ถ้าโหดมาก ๆ ลูกหนีอาจย้ายบ้านหนีไปเลย แทนที่จะได้เงินคืนมาบางส่วนกลับไม่ได้อะไรเลย

การปล่อยกู้ไม่ว่าจะในระบบหรือนอกระบบจึงเป็นทั้ง “ศาสตร์” และ “ศิลป์” ที่ต้องอาศัยความรู้ ความเชี่ยวชาญ มนุษยสัมพันธ์ ความจริงใจต่อลูกหนี้ ตลอดจนความยับยั้งชั่งใจไม่ให้ยึดติดกับกำไรระยะสั้น จนละเอียดที่จะหาวิธีป้องกันไม่ให้ทั้งตัวเองและลูกหนี้เกิดปัญหา moral hazard จนปะทุเป็นวิกฤต และตราบไคที่เจ้าหน้าที่มีแนวโน้มว่าจะฉวยโอกาสเอาเปรียบลูกค้า มั่งง่าย และสายตาสั้น ตลาดสินเชื่อก็ควรได้รับการกำกับดูแลอย่างเคร่งครัดจากภาครัฐที่ต้องขยันวิ่งตามให้ทันพ้อมดการเงินทั้งหลาย ๓

จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ ฉบับที่ 12 มิ.ย. 2551-พ.ค. 2552

คนทั่วไปมักเชื่อกันว่าประวัติศาสตร์คือการเล่าเรื่องราวในอดีตอย่างเป็นกลางโดยอาศัยข้อมูลและหลักฐาน แต่ที่จริงแล้วประวัติศาสตร์เป็นเพียงการสร้างเรื่องเล่าในอดีตบนฐานอคติบางอย่างเสมอ ไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ชาติไทยหรือที่อื่นใดในโลกนี้ จุลสารวิชาการฉบับนี้รวมบทความที่พยายามท้าทายสิ่งที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์แห่งชาติ” โดยอาศัยข้อเท็จจริงและวิธีการนำเสนอที่หลากหลาย ประกอบด้วยบทความ “เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่อง กับความรู้ประวัติศาสตร์” โดยธงชัย วินิจจะกูล มุ่งสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์ในฐานะที่ถูกผลักดันโดยอุดมการณ์บางอย่างซึ่งทำให้เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์นั้นๆ รั้งใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นนำกลุ่มหนึ่งในสังคมเสมอ, “เมื่อประวัติศาสตร์ชาติเล่าเรื่องผ่านชีวิตประจำวัน จากกรณีเรื่องเล่าพระนเรศวรในภาพเขียน” โดยวารุณี โอสธารมย์ มุ่งอธิบายเรื่องราวอีกด้านหนึ่งเกี่ยวกับวีรบุรุษแห่งชาติของไทย พระองค์นี้ สำหรับลัทธิศักดิ์ รุ่งเจริญสุขศรี เสนอบทความ “คอมมิวนิสต์บุกบ้านแพด!” นำผู้อ่านย้อนกลับไปสัมผัสบรรยากาศที่คนในหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งในเขตพื้นที่ชายแดนไทย-ลาวอยู่ในอาคารหวาดผวาผิคอมมิวนิสต์ อันเกิดจากกระบวนการสร้างความเกลียดชังโดยรัฐไทย และบทความที่น่าสนใจอีกหลายชิ้น

สนใจสอบถามได้ที่หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์
โทร. 0-2613-3840-1